

Symulacja 6 stopni swobody: składamy samolot

Dziewięć lekcji opisywało samolot kawałkami: orientację, bryłę sztywną, aerodynamikę ruchu podłużnego i boczno, tłumiki, autopilota. Prawie zawsze w postaci liniowej, przy małych zaburzeniach. Ta lekcja jest projektem: składamy wszystko w jeden nieliniowy symulator sześciu stopni swobody, trzymujemy go, sprawdzamy na modelach liniowych, a potem lecimy tam, gdzie modele liniowe przestają działać: w przeciągnięcie, w ciasny zakręt i w powolną spiralę.

CZAS

ok. 2 h teorii + ok.
3 h projektu i
zadań

ZADANIA

14 zadań w treści
+ 5 do
przemyślenia, z
odpowiedziami

ŹRÓDŁA

P. H. Zipfel,
*Modeling and
Simulation of
Aerospace Vehicle
Dynamics*; B. L.
Stevens, F. L.
Lewis, E. N.
Johnson, *Aircraft
Control and
Simulation*, rozdz.
2-3; lekcje 1-9 tej
części

W TEJ LEKCJI

- 0 Prolog: niebieskie pudło Edwina Linka
- 1 Równania ruchu: 13 stanów
- 2 Model aerodynamiczny: współczynniki, przeciągnięcie, opóźnienie
- 3 Architektura symulatora: trym, całkowanie, linearyzacja
- 4 Walidacja i manewry nieliniowe
- 5 Monte Carlo i projekt
- 6 Metoda i przykłady rozwiązane
- 7 Błędne intuicje
- 8 Zadania do przemyślenia
- 9 Sprawdź się
- 10 Karta wzorów i co dalej

Prolog: niebieskie pudło Edwina Linka

Pod koniec lat dwudziestych Edwin Link, syn producenta organów, zbudował z mieszkań organowych i pomp kabinę, która przechylała się i pochylała w odpowiedzi na drzątek. Lotnicy traktowali ją jak atrakcję wesołego miasteczka, dopóki w 1934 roku armia amerykańska, po serii wypadków pilotów wożących pocztę w chmurach, nie kupiła pierwszych trenażerów do nauki lotu według przyrządów. W czasie wojny przez „niebieskie pudła” przeszły setki tysięcy pilotów.

Trenażer Linka nie liczył żadnych równań: odtwarzał tylko, z grubsza, odczucia i wskazania przyrządów. Dzisiejszy symulator to program, który całkuje równania ruchu bryły sztywnej z siłami aerodynamicznymi i jest podstawowym narzędziem projektanta: na nim testuje się autopilota, zanim samolot oderwie się od ziemi. Ta lekcja buduje taki program od zera, z elementów, które już znamy.

Pytanie na start. Model liniowy z lekcji 4–5 i symulacja nieliniowa dają dla małego podmuchu prawie ten sam przebieg. Po co więc symulacja nieliniowa? Wymień trzy sytuacje, w których model liniowy na pewno zawiedzie. Odpowiedź w części 4.

Równania ruchu: 13 stanów

Samolot to bryła sztywna (lekcja 2 Bryła w 3D: tensor bezwładności, równania Eulera i oś pośrednia) o masie m i tensorze bezwładności I . Jej stan opisuje 13 liczb:

STAN SYMULATORA 6 DOF

$\mathbf{v}_b = [u; v; w]$ – prędkość w osiach ciała (x w nos, y w prawe skrzydło, z w dół), m/s;

$\boldsymbol{\omega} = [p; q; r]$ – prędkość kątowna w osiach ciała, rad/s;

$\mathbf{q} = [q_0; q_1; q_2; q_3]$ – kwaternion orientacji ciało $\rightarrow$ NED (lekcja 1 Orientacja w 3D: macierz obrotu, kąty Eulera, oś i kąt, kwaterniony), $|\mathbf{q}| = 1$;

$\mathbf{p} = [x_N; y_E; z_D]$ – położenie w układzie NED, m (wysokość $h = -z_D$).

Równania ruchu to cztery wektorowe równania pierwszego rzędu:

$$\dot{\mathbf{v}}_b = \frac{\mathbf{F}_a + \mathbf{F}_T}{m} + R^T \begin{bmatrix} 0 \\ 0 \\ g \end{bmatrix} - \boldsymbol{\omega} \times \mathbf{v}_b, \quad \dot{\boldsymbol{\omega}} = I^{-1}(\mathbf{M}_a - \boldsymbol{\omega} \times I \boldsymbol{\omega}),$$

$$\dot{\mathbf{q}} = \frac{1}{2} \mathbf{q} \otimes (0, \boldsymbol{\omega}), \quad \dot{\mathbf{p}} = R(\mathbf{q}) \mathbf{v}_b.$$

Pierwsze równanie to druga zasada dynamiki zapisana w obracającym się układzie ciała: człon $-\boldsymbol{\omega} \times \mathbf{v}_b$ pojawia się dlatego, że osie, w których mierzymy prędkość, same się obracają (lekcja 2

Bryła w 3D: tensor bezwładności, równania Eulera i oś pośrednia). Grawitacja jest prosta w NED, więc przenosimy ją do osi ciała macierzą R^T . Drugie równanie to równania Eulera bryły sztywnej. Trzecie to kinematyka kwaternionu z lekcji 1, czwarte zamienia prędkość w osiach ciała na ruch po mapie.

Dlaczego kwaternion, a nie kąty Eulera? Kąty Eulera mają osobliwość przy $\theta = \pm 90^\circ$ (lekcja 1): symulacja pętli albo pionowego wznoszenia by się wysypała. Kwaternion nie ma osobliwości, kosztem jednej nadmiarowej liczby i więzu $|\mathbf{q}| = 1$, który po każdym kroku przywracamy, dzieląc przez normę. Kąty ψ, θ, φ liczymy z kwaternionu tylko do wyświetlania i dla autopilota.

DLACZEGO ZAŁOŻENIE PŁASKIEJ, NIERUCHOMEJ ZIEMI WYSTARCZA

NED traktujemy tu jak układ inercjalny, a Ziemię jak płaską. Pomijamy przyspieszenie Coriolisa od obrotu Ziemi: $2\Omega_E V \approx 2 \cdot 7,3 \cdot 10^{-5} \cdot 55 = 0,008 \text{ m/s}^2$, ok. tysięczna część g . Dla samolotu lekkiego w locie trwającym minuty to dużo mniej niż niepewność aerodynamiki. Dla pocisku dalekiego zasięgu albo rakiety nośnej trzeba już układu związanego z Ziemią, z jej obrotem i krzywizną; Zipfel opisuje takie symulacje i do tego wrócimy w części o rakiecie.

ZADANIA · CZĘŚĆ 1

3 zadania · ok. 20 min

- 1 Bryła sztywna ma 6 stopni swobody. Dlaczego symulator ma 13 stanów, a nie 12?

- 2 Samolot leci poziomo, bez przechylenia, z pochyleniem $\theta = 4,26^\circ$ (równym kątowi natarcia). Ile wynosi składowa siły ciężkości wzdłuż osi x ciała przy $m = 1100 \text{ kg}$? Co musi ją zrównoważyć?

- 3 Samolot leci z prędkością $u = 55 \text{ m/s}$ i zaczyna podnosić nos z $q = 0,1 \text{ rad/s}$, przy stałych $v = 0$ i w . Jakie przyspieszenie wzdłuż osi z ciała musi wytworzyć siła aerodynamiczna (ponad ciężar), i co to oznacza fizycznie?

 podstawowe   średnie   feynmanowskie

2 Model aerodynamiczny: współczynniki, przeciągnięcie, opóźnienie

Całą fizykę samolotu zawierają siły $\mathbf{F}_a$ i momenty $\mathbf{M}_a$. Symulator liczy je w każdym kroku z bieżącego stanu: najpierw prędkość $V = |\mathbf{v}_b|$, kąt natarcia $\alpha = \text{atan2}(w, u)$, kąt ślizgu $\beta = \arcsin(v/V)$ i ciśnienie dynamiczne $\bar{q} = \frac{1}{2}\rho(h)V^2$ z gęstością z atmosfery wzorcowej, a potem

współczynniki. Używamy dokładnie samolotu z lekcji 4 Stateczność statyczna i trym: dlaczego samolot ma ogon-7 Ruch boczny: przechylenie, spirala i holendrowanie:

✈ MODEL AERODYNAMICZNY SYMULATORA

Skrzydło: $C_{L,w} = a_w \alpha$ do $\alpha_s = 14^\circ$, dalej spada z nachyleniem $-1,5/\text{rad}$ (przeciągnięcie).

Usterzenie: $\alpha_H = \alpha(1 - \frac{d\varepsilon}{d\alpha}) + \frac{d\varepsilon}{d\alpha} \dot{\alpha} \frac{l_H}{V} + i' + \tau \delta_e + q \frac{l_H}{V}$, $C_{L,H} = a_H \alpha_H$.

Całość: $C_L = C_{L,w} + \eta \frac{S_H}{S} C_{L,H}$, $C_m = C_{m,ac} + (h - h_{ac}) C_L - \eta V_H C_{L,H}$.

Opór: $C_D = C_{D0} + \frac{C_{L,w}^2}{\pi e A} + 1,0 \cdot \max(0, |\alpha| - \alpha_s)$.

Ruch boczny: C_Y, C_l, C_n liniowe w $\beta, \hat{p}, \hat{r}, \delta_a, \delta_r$ z pochodnymi z lekcji 7 (np. $C_{n_p} = -C_L/8$, $C_{l_r} = C_L/4 + \dots$).

Siły w osiach ciała: $X = L \sin \alpha - D \cos \alpha + T$, $Z = -L \cos \alpha - D \sin \alpha$, $Y = \bar{q} S C_Y$.

Trzy rzeczy w tym modelu są nowe w porównaniu z modelami liniowymi. Po pierwsze, **przeciągnięcie**: powyżej 14° siła nośna skrzydła maleje, a opór gwałtownie rośnie. To bardzo uproszczony model (prawdziwe przeciągnięcie ma histerezę, zależy od $\dot{\alpha}$, jest niesymetryczne i potrafi przejść w korkociąg), ale wystarcza, żeby zobaczyć granicę obszaru, w którym działa linearyzacja. Po drugie, **prędkość wpływa przez $\bar{q}$ i V w mianownikach** dokładnie, a nie przez pochodne X_u, Z_u . Po trzecie, ruch podłużny i boczny są w jednych równaniach: w przechyleniu siła nośna nie jest pionowa, a to sprzęga oba ruchy.

Człon z $\dot{\alpha}$ wymaga uwagi. Strumień odchylony przez skrzydło dociera do usterzenia po czasie l_H/V (lekcja 5 Lot w płaszczyźnie symetrii: model podłużny i pochodne stateczności: pochodna $M_{\dot{\alpha}}$). W symulatorze $\dot{\alpha}$ zależy od $\dot{w}$, a $\dot{w}$ od sił, które zależą od $\dot{\alpha}$: pętla algebraiczna. Najprostsze wyjście, stosowane w wielu symulatorach, to wziąć $\dot{\alpha}$ z poprzedniego kroku, z różnicy wstecznej $(\alpha_k - \alpha_{k-1})/\Delta t$. Przy kroku 0,01 s opóźnienie o jeden krok jest pomijalne wobec stałej czasowej $l_H/V = 0,08$ s.

⚠ PUŁAPKA: STAŁE Z LEKCJI LINIOWYCH TO NIE DANE

Model ma postać jawnych współczynników, ale ich wartości dla ruchu bocznego oszacowaliśmy w lekcji 7 z geometrii (porównując z wykładem dla Cessny 172), a geometrię usterzenia przyjęliśmy. Symulator dokładnie całkuje równania, ale nie wie więcej o samolocie niż ten model. Prawdziwe symulatory używają tablic współczynników z tunelu i prób w locie, często z setkami punktów w α, β , liczbie Macha i wychyleniach.

- 1 Ile wynosi największy współczynnik siły nośnej skrzydła w modelu ($a_w = 4,94/\text{rad}$)?
 ■■ Oszacuj prędkość przeciągnięcia samolotu o masie 1100 kg i powierzchni 16,2 m² na poziomie morza, pomijając siłę na usterzeniu.
- 2 Dlaczego symulator nie może po prostu policzyć $\dot{\alpha}$ z bieżącego $\dot{w}$ w tym samym wywołaniu funkcji prawej strony? Podaj dwa sposoby rozwiązania problemu inne niż „ $\dot{\alpha}$ z poprzedniego kroku”.
- 3 Policz współczynnik oporu w trymie ($\alpha = 4,26^\circ$) i przy $\alpha = 19,4^\circ$ (największy kąt w symulacji silnego wyrwania). Przyjmij $C_{D0} = 0,03$, $\pi e A = 18,4$.

■■■ podstawowe   ■■■ średnie   ■■■ feynmanowskie

3

Architektura symulatora: trym, całkowanie, linearyzacja

Symulator ma cztery części, które warto pisać osobno i testować osobno (tak radzi też Zipfel):

ELEMENTY SYMULATORA

1. **Prawa strona $\dot{\mathbf{x}} = f(\mathbf{x}, \mathbf{u})$:** model aerodynamiczny, atmosfera, równania ruchu. Funkcja bez pamięci.
2. **Trym:** szukamy α , δ_e , T , przy których $\dot{u} = \dot{w} = \dot{q} = 0$ w locie poziomym. Trzy niewiadome, trzy równania, metoda Newtona (lekcja 6.2 Metody numeryczne: Python i C++) z jacobianem z różnic skończonych.
3. **Całkowanie:** RK4 ze stałym krokiem $\Delta t = 0,01$ s, normalizacja kwaternionu po każdym kroku.
4. **Pętla symulacji:** co krok odczyt stanu, regulatory (autopilot) liczą sterowanie, sterowanie stoi przez cały krok (próbkiwanie z podtrzymaniem), zapis wyników.

Trym daje dla naszego samolotu przy 55 m/s: $\alpha = 4,261^\circ$, $\delta_e = -2,639^\circ$, $T = 1123$ N. Model liniowy z lekcji 4 dawał $4,292^\circ$ i $-2,672^\circ$. Różnica jest prawdziwa i ma prosty powód: w symulatorze ciąg działa wzdłuż osi kadłuba, więc ma składową pionową $T \sin \alpha = 83$ N, która odciąża skrzydło (przykład 6.1).

Ostatni element to **linearyzacja numeryczna**: macierz $A = \partial f / \partial \mathbf{x}$ w punkcie trymu z różnic centralnych, kolumna po kolumnie. To pozwala porównać symulator z modelami liniowymi z lekcji 4–7. Jest jedna pułapka: f zależy też od $\dot{\alpha}$. Linearyzacja, która to pomija, dostaje dla modu krótkookresowego $-3,81 \pm 5,05i$ ($\zeta = 0,60$), a lekcja 4 miała $-4,92 \pm 4,11i$ ($\zeta = 0,77$). Brakuje tłumienia od $M_{\dot{\alpha}}$. Poprawnie: $\dot{\mathbf{x}} = A\mathbf{x} + \mathbf{b}\dot{\alpha}$, gdzie $\dot{\alpha} = \mathbf{c}^T \dot{\mathbf{x}}$, więc

$$\dot{\mathbf{x}} = (I - \mathbf{b}\mathbf{c}^T)^{-1} A\mathbf{x}, \quad \mathbf{b} = \frac{\partial f}{\partial \dot{\alpha}}, \quad \mathbf{c}^T \dot{\mathbf{x}} = \frac{u\dot{w} - w\dot{u}}{u^2 + w^2}.$$

Z tym poprawionym wzorem: mod krótkookresowy $-4,80 \pm 4,05i$, fugoida $-0,0166 \pm 0,208i$; lekcja 4: $-4,92 \pm 4,11i$ i $-0,0165 \pm 0,206i$. Fugoida zgadza się prawie dokładnie, mod krótkookresowy do 2–3%; resztę wyjaśniają uproszczenia lekcji 4 (np. opór liczony z całkowitego C_L , inny kierunek ciągu).

Druga pułapka linearyzacji dotyczy kwaternionu. Żeby porównać bieguny z lekcjami 4–7, sprowadzamy 13 stanów do zmiennych fizycznych (u, w, q, θ) i (v, p, r, φ) : $\mathbf{x} = \mathbf{x}_0 + T\mathbf{z}$, gdzie kolumny T to pochodne stanu po θ, φ itd., i $A_z = T^+ A T$. Wybranie z macierzy samych wierszy i kolumn q_1 albo q_2 jest błędem: przy $\theta_0 \neq 0$ zmiana przechylenia porusza kilka składowych kwaternionu naraz. Co więcej, w ruchu bocznym trzeba dołączyć do T także kierunek ψ (i potem go odrzucić, bo kurs nie wpływa na dynamikę): przy $\theta_0 \neq 0$ kierunki „zmiana φ ” i „zmiana ψ ” w przestrzeni kwaternionów nie są prostopadłe, a rzut na samo φ myli zmianę kursu ze zmianą przechylenia. Pierwsza wersja skryptu do tej lekcji popełniła ten błąd i dostała mod spiralny trzy razy za szybki. Najpewniejszy test: wartości własne całej macierzy 13×13 (pięć z nich to zera od położenia, kursu i normy kwaternionu) muszą zawierać wszystkie bieguny modeli zredukowanych.

Python · szkielek symulatora (pełna wersja: tools/verify/l10.py)

```
import numpy as np

def f(x, u, ald):
    """Prawa strona: x = [u v w p q r q0 q1 q2 q3 xN yE zD], u = [de da dr T]."""
    vb, w, q, pos = x[0:3], x[3:6], x[6:10], x[10:13]
    F, M = aero(x, u, ald) # model z części 2, osie ciała
    R = q2R(q) # ciało -> NED (lekcja 1)
    vdot = (F + R.T @ [0, 0, m*g]) / m - np.cross(w, vb)
    wdot = np.linalg.solve(I, M - np.cross(w, I @ w))
    qdot = 0.5 * qmul(q, np.r_[0, w])
    return np.r_[vdot, wdot, qdot, R @ vb]

def rk4(x, u, dt, ald):
    k1 = f(x, u, ald); k2 = f(x + dt/2*k1, u, ald)
    k3 = f(x + dt/2*k2, u, ald); k4 = f(x + dt*k3, u, ald)
    x = x + dt/6*(k1 + 2*k2 + 2*k3 + k4)
    x[6:10] /= np.linalg.norm(x[6:10]) # więz |q| = 1
    return x

def simulate(x0, ctrl, TF, dt=0.01):
    x, st, out = x0.copy(), {}, []
    al_prev, ald = np.arctan2(x[2], x[0]), 0.0
    for k in range(int(round(TF/dt)) + 1):
        u = ctrl(k*dt, x, st, dt) # autopilot: próbkowanie co krok
        out.append(np.r_[k*dt, x, u])
        x = rk4(x, u, dt, ald)
        al = np.arctan2(x[2], x[0]); ald = (al - al_prev)/dt; al_prev = al
    return np.array(out)
```

ZADANIA · CZĘŚĆ 3

3 zadania · ok. 25 min

- Trym szuka trzech niewiadomych z trzech równań $\dot{u} = \dot{w} = \dot{q} = 0$. Dlaczego nie trzeba sprawdzać pozostałych trzech równań dynamiki ($\dot{v}, \dot{p}, \dot{r}$)?
- Najszybszy mod naszego samolotu to przechylenie z $\lambda = -12,5/s$. Obszar stateczności RK4 na osi rzeczywistej sięga $\lambda\Delta t \approx -2,79$. Jaki największy krok jest jeszcze stateczny? Dlaczego używamy dużo mniejszego?
- Linearyzacja bez członu $\dot{\alpha}$ daje mod krótkookresowy $-3,81 \pm 5,05i$, z członem $-4,80 \pm 4,05i$. Oblicz ω_n i ζ w obu przypadkach. Który parametr zmienia się bardziej i dlaczego?

▢▢ podstawowe ▢▢▢ średnie ▢▢▢▢ feynmanowskie

4 Walidacja i manewry nieliniowe

Symulator, który nie został sprawdzony, to generator przekonujących wykresów. Kolejność sprawdzania: najpierw testy bez aerodynamiki (bryła swobodna zachowuje energię i moment

pędu, lekcja 2), potem trym ($f = 0$ w trymie; u nas reszta $2 \cdot 10^{-15}$), potem zgodność z modelem liniowym dla małych zaburzeń, a dopiero potem manewry, których model liniowy nie opisuje.

Mały podmuch. Pionowy podmuch zwiększa kąt natarcia skokowo o 2° . Symulacja nieliniowa i model liniowy z lekcji 4 różnią się najwyżej o $0,010^\circ$. Przy 8° różnica rośnie do $0,038^\circ$, prawie dokładnie czterokrotnie. To ważna wskazówka: gdyby różnica pochodziła z nieliniowości, rosłaby jak kwadrat amplitudy (szesnastokrotnie). Rośnie liniowo, więc pochodzi z drobnych różnic między modelami (ciąg wzdłuż kadłuba, opór), a nie z nieliniowości.

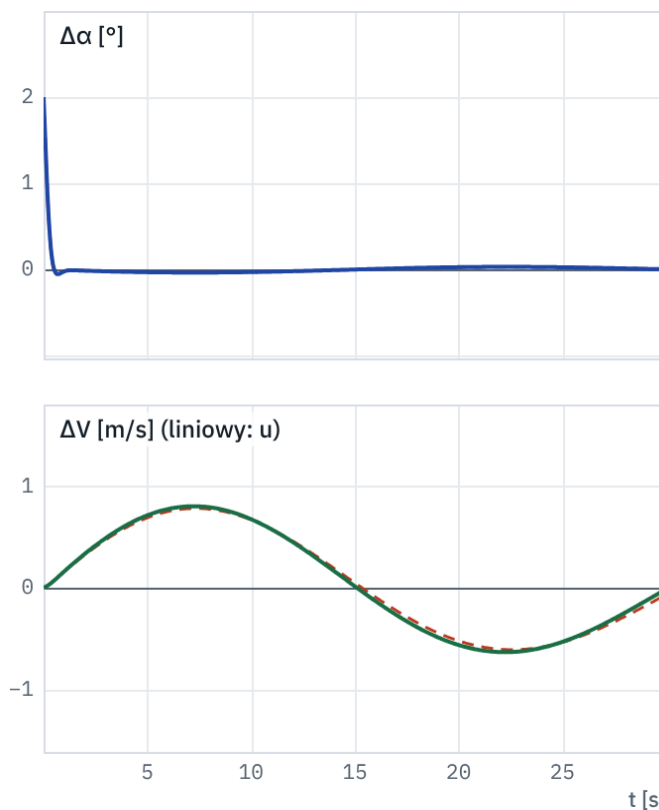
Wyrwanie. Ster w górę o $\Delta\delta_e$ przez 3 s, potem z powrotem. Przy 4° : największy kąt natarcia $7,1^\circ$, prędkość spada do 40,9 m/s, wysokość rośnie o 73 m. Przy 8° : $9,9^\circ$, 27,6 m/s, 116 m. Przy 12° : $19,4^\circ$, czyli przeciągnięcie, prędkość 15,8 m/s. Model liniowy (z u jako małym zaburzeniem) już przy 4° rozjeżdża się w prędkości: spadek o 14 m/s to nie jest małe zaburzenie prędkości 55 m/s.

Ciasny zakręt. Autopilot z lekcji 9 Autopilot: pętle wewnętrzne i zewnętrzne zadaje przechylenie i trzyma wysokość, z kompensacją q w zakręcie: w ustalonym zakręcie samolot obraca się w pochyleniu z $q = (g/V) \tan \varphi \sin \varphi$, i pętla tłumienia nie może z tym walczyć. Przy 30° wszystko jest łagodne: samolot traci najwyżej 19,5 m. Przy 60° przeciążenie wynosi $1/\cos 60^\circ = 2$ g; siła nośna musi się podwoić, więc opór indukowany rośnie czterokrotnie. Z automatem ciągu: ciąg chwilowo do 2458 N, strata wysokości najwyżej 39 m; całka automatu ciągu ustala się powoli i dopiero po ok. 200 s zakręt jest naprawdę ustalony: ciąg 1790 N, kąt natarcia $8,5^\circ$. Bez automatu ciągu ten sam autopilot ciągnie coraz mocniej, aż do kąta natarcia 20° , za przeciągnięciem: samolot traci 610 m. Modele liniowe, osobne dla ruchu podłużnego i boczego, nie widzą tego sprzężenia w ogóle.

Puszczone stery. Samolot wytrzymowany, przechylony o 20° , stery puszczone. Spirala z lekcji 7 Ruch boczny: przechylenie, spirala i holendrowanie jest stateczna, więc przechylenie maleje: w symulacji do $16,7^\circ$ po 10 s, $14,8^\circ$ po 30 s i $11,7^\circ$ po 60 s. Model liniowy z lekcji 7 daje $15,8^\circ$, $10,8^\circ$ i $6,1^\circ$. Linearyzacja symulatora wyjaśnia różnicę: mod przechylenia $-12,46/s$ (lekcja 7: $-12,65$) i holendrowanie $-0,68 \pm 3,05i$ ($-0,58 \pm 3,04i$) zgadzają się nieźle, ale mod spiralny ma $-0,0067/s$, czyli stałą czasową 149 s zamiast 52 s. Przyczyna: lekcja 7 liczy w osiach stateczności (z zerowym I_{xz} w tych osiach), a symulator przykłada te same pochodne do prędkości kątowych w osiach ciała, nachylonych o $\alpha_0 = 4,3^\circ$, z zerowym I_{xz} w osiach ciała. To dwa trochę różne samoloty. Sprawdzenie numeryczne: gdy w symulatorze liczyć momenty boczne z prędkości kątowych w osiach stateczności i przeliczyć tensor bezwładności ($I_{xz} = -102 \text{ kg}\cdot\text{m}^2$ w osiach ciała), linearyzacja daje $-12,65$, $-0,58 \pm 3,04i$ i $-0,0193$, czyli dokładnie lekcję 7. Spirala, która jest różnicą dwóch małych iloczynów pochodnych (lekcja 7), wychwytuje taką niespójność pierwsza.

SYMULACJA 1

Nieliniowy symulator 6 DOF samolotu z lekcji 4–7, liczony w przeglądarce (RK4, krok 0,01 s). Cztery scenariusze: podmuch (porównanie z modelem liniowym), wyrwanie sterem wysokości (do przeciągnięcia), zakręt z autopilotem z lekcji 9 (z automatem ciągu i bez) i puszczone stery w przechyleniu. Suwak czasu przesuwają samolot po torze.

— symulacja nieliniowa   - - model liniowy (lekcje 4–7)   — prędkość albo wysokość (nieliniowo)
 - - kąt natarcia α (zakręt)

największa różnica $\Delta\alpha$: nieliniowy – liniowy **0,010°**

największy kąt natarcia **6,3°**

najmniejsza prędkość **54,4 m/s**

wysokość: min / max **-6 / 2 m**

Mały podmuch: symulacja nieliniowa i model liniowy z lekcji 4 i 5 pokrywają się z dokładnością setnych części stopnia. To jest test walidacyjny: gdyby się nie pokrywały, błąd jest w jednym z modeli.

Stan na rysunku: scenariusz podmuch, parametr 2°; samolot z lekcji 4–7 (1100 kg, 55 m/s, poziom morza), trym metodą Newtona: $\alpha = 4,26^\circ$, $\delta_e = -2,64^\circ$, $T = 1123$ N; RK4 z krokiem 0,01 s, przeciągnięcie skrzydła przy 14°.

Odpowiedź na pytanie z prologu: model liniowy zawiedzie wszędzie tam, gdzie zaburzenie nie jest małe (prędkość zmienia się o kilkadziesiąt procent, kąt natarcia dochodzi do przeciągnięcia), gdzie ruch podłużny i boczny się sprzęgają (zakręt z dużym przechyleniem, korkociąg) i gdzie działają ograniczenia (nasycenie sterów i ciągu, logika trybów autopilota). Do tego dochodzą efekty, których nie ma w modelu w ogóle, ale to już kwestia modelu, a nie linearyzacji.

- 1 W symulacji wyrwania sterem o 8° prędkość spada z 55 do 27,6 m/s, a wysokość rośnie najwyżej o 115,8 m. Sprawdź bilansem energii, czy te liczby są spójne. Co to mówi o różnicy ciągu i oporu w tym manewrze?
- 2 Oszacuj ciąg potrzebny w ustalonym zakręcie z przechyleniem 60° przy 55 m/s. Przyjmij, że w locie poziomym opór 1123 N składa się z oporu indukowanego ok. 220 N i reszty niezależnej od siły nośnej. Porównaj z symulacją.
- 3 W symulacji z puszczonej sterami przechylenie po 60 s wynosi $11,7^\circ$, a w modelu liniowym $6,1^\circ$. Spirala ma w linearyzacji symulatora $-0,0067/s$, a w lekcji 7 $-0,0191/s$. Ile wynoszą stałe czasowe spirali w obu modelach i jaki byłby wynik z samego modu spiralnego, startując od 20° ?

▣▣ podstawowe   ▣▣▣ średnie   ▣▣▣▣ feynmanowskie

5 Monte Carlo i projekt

Jeden przebieg symulatora odpowiada jednemu samolotowi w jednych warunkach. Prawdziwy samolot lata z różnym załadunkiem, a środek ciężkości przesuwa się z paliwem i pasażerami. Analiza Monte Carlo losuje parametry z ich rozkładów, dla każdego losowania trzymuje i linearyzuje (albo symuluje manewr) i patrzy na rozrzut wyników. W naszym przykładzie: położenie środka ciężkości $h \sim N(0,30; 0,04^2)$, masa jednostajnie od 900 do 1250 kg, bezwładności skalowane z masą, 400 losowań (ziarno 7).

WYNIKI MONTE CARLO (400 LOSOWAŃ)

Wylosowane h od 0,187 do 0,401; punkt neutralny $h_n = 0,51$, więc wszystkie przypadki są statecznie statycznie i żaden mod nie jest niestateczny.

Ster wysokości w trymie od $-5,4^\circ$ do $-0,4^\circ$; najbardziej ujemny przy przednim środku ciężkości i dużej masie.

Tłumienie modu krótkookresowego ζ_{sp} : najmniejsze 0,65 (mediana 0,76). Tłumienie fugoidy: najmniejsze 0,071 (mediana 0,081).

Najgorszy przypadek dla tłumienia krótkookresowego to przedni środek ciężkości ($h = 0,20$) z dużą masą: duża sztywność M_α przy tym samym tłumieniu M_q podnosi częstość, a nie tłumienie. Wynik jest spójny z lekcją 6 (wymagania MIL dla ζ_{sp} od 0,35 są spełnione z dużym zapasem). Monte Carlo nie dodaje fizyki; dodaje odpowiedź na pytanie „czy w całym zakresie”, którego jeden

przebieg nie daje. Ma dwa ograniczenia: wynik jest tylko tak dobry, jak przyjęte rozkłady, a rzadkie zdarzenia (np. z prawdopodobieństwem 10^{-4}) wymagają ogromnej liczby losowań.

Projekt: rozbuduj symulator

1. **Test integratora.** Wyłącz aerodynamikę i grawitację, nadaj bryle obrót wokół osi pośredniej (lekcja 2). Sprawdź zachowanie energii i momentu pędu dla kroków 0,01 i 0,1 s.
2. **Trym w zakręcie.** Rozszerz trym o φ , δ_a , δ_r , β i warunek $\dot{\psi} = \text{const}$. Porównaj ciąg z symulacją z autopilotem.
3. **Wiatr.** Dodaj prędkość wiatru w NED: aerodynamika ma liczyć siły od prędkości względem powietrza $\mathbf{v}_b - \mathbf{R}^T \mathbf{w}_{NED}$. Sprawdź, że stały wiatr tylko przesuwają tor.
4. **Turbulencja.** Dodaj podmuchy z filtru pierwszego rzędu sterowanego szumem (lekcja 9) i zbadaj Monte Carlo rozrzut wysokości w zakręcie 30° .
5. **Tłumiki i autopilot.** Dołącz tłumik odchylenia z lekcji 8 i sprawdź ślizg w zakręcie 60° .

ZADANIA · CZĘŚĆ 5

2 zadania · ok. 20 min

- 1 Położenie środka ciężkości ma rozkład $N(0,30; 0,04^2)$, a punkt neutralny jest w $h_n = 0,51$. Jakie jest prawdopodobieństwo, że losowanie da samolot statycznie niestateczny? Czy Monte Carlo z 400 losowaniami może to wykryć?
- 2 Chcesz oszacować metodą Monte Carlo prawdopodobieństwo $p \approx 1\%$, że autopilot w turbulencji przekroczy dopuszczalną stratę wysokości, z błędem standardowym 20% wartości. Ile losowań potrzeba?

 podstawowe   średnie   feynmanowskie

☰ METODA: BUDOWA I SPRAWDZENIE SYMULATORA

1. **Konwencje na piśmie:** układy (NED, osie ciała), znaki sterów, kolejność stanów, jednostki. Większość błędów symulatorów to błędy znaków.
2. **Prawa strona** jako funkcja bez pamięci; aerodynamika osobno od równań ruchu.
3. **Testy bez aerodynamiki:** spadek swobodny, bryła swobodna (energia, moment pędu).
4. **Trym** i sprawdzenie $f = 0$; porównanie z ręcznym rachunkiem.
5. **Linearyzacja** (z członami zależnymi od pochodnych stanu) i porównanie biegunów z modelami liniowymi.
6. **Małe zaburzenia** nieliniowo kontra liniowo; potem manewry duże, ze sprawdzeniem bilansów energii.

Przykład 6.1

Skąd różnica trymu

Model liniowy z lekcji 4 daje w trymie $\alpha = 4,292^\circ$, symulator $4,261^\circ$. Wyjaśnij różnicę rachunkiem.

- 1 W lekcji 4 siła nośna równoważy cały ciężar: $L = mg = 10\,791\text{ N}$.
- 2 W symulatorze ciąg $T = 1123\text{ N}$ jest wzdłuż osi kadłuba, nachylonej o α do toru: jego składowa prostopadła do toru to $T \sin \alpha = 1123 \cdot 0,0743 = 83\text{ N}$.
- 3 Siła nośna potrzebna jest mniejsza o 83 N. Przy $\bar{q}S = 30\,016\text{ N}$ i nachyleniu krzywej nośności całego samolotu $a = 5,39/\text{rad}$ (lekcja 4) to $\Delta\alpha = 83/(30\,016 \cdot 5,39) = 5,1 \cdot 10^{-4}\text{ rad} = 0,029^\circ$.

Wynik: $4,292^\circ - 0,03^\circ \approx 4,26^\circ$, zgodnie z symulatorem.

Sprawdzenie: gdy w symulatorze skierować ciąg wzdłuż prędkości, trym daje dokładnie $4,292^\circ$ i $-2,672^\circ$ jak lekcja 4 ✓. Ciąg 1123 N wobec oporu 1111 N z lekcji 4 to już inna sprawa: nachylenie ciągu daje tu tylko ok. 3 N, resztę daje nieco inny model oporu (opór indukowany liczony z siły nośnej skrzydła, a nie całego samolotu).

Przykład 6.2

Zakręt 60° bez automatu ciągu

Autopilot zadaje przechylenie 60° i trzyma wysokość sterem wysokości, przepustnica stoi na 1123 N. Przewidź, co się stanie, i porównaj z symulacją.

- 1 W zakręcie $n = 2$: potrzeba ok. 1600–1800 N ciągu (zadanie 4.2), jest 1123 N. Brakuje ok. 660 N, czyli $\dot{E}/(mg) = -\Delta T V/(mg) \approx -660 \cdot 55/10\,791 \approx -3,4$ m/s.
- 2 Pętla wysokości podnosi nos, żeby nie tracić wysokości. Samolot zwalnia, przy mniejszej prędkości potrzeba większego C_L , opór indukowany rośnie dalej: sprzężenie zwrotne dodatnie.
- 3 Kąt natarcia rośnie do przeciągnięcia, siła nośna przestaje rosnąć, samolot opada mimo nosa w górę.

Wynik: symulacja: kąt natarcia do 20,1°, prędkość do 41 m/s, strata 610 m w 80 s.

Sprawdzenie: średnio $610/80 = 7,6$ m/s opadania, ponad dwa razy więcej niż oszacowane 3,4 m/s, bo za przeciągnięciem opór jest kilkukrotnie większy (zadanie 2.3) ✓. To jest scenariusz „drugiej strony krzywej oporu” z lekcji 9.

Jak dużo daje człon

$\dot{\alpha}$

w podmuchu

Po skokowym podmuchu $\Delta\alpha = 2^\circ$ symulator i model liniowy dają po 0,3 s $\Delta\alpha = 0,394^\circ$ i $0,384^\circ$. Czy pominięcie $M_{\dot{\alpha}}$ zmieniłoby ten wynik bardziej niż różnica modeli?

- 1 Bez $\dot{\alpha}$ mod krótkookresowy ma $-3,81 \pm 5,05i$ zamiast $-4,80 \pm 4,05i$: słabsze tłumienie, ale też wyższa częstość tłumiona.
- 2 Prosty rachunek z samej obwiedni $e^{-\zeta\omega_n t}$ sugerowałby, że bez $\dot{\alpha}$ odpowiedź po 0,3 s będzie *większa* (0,32 wobec 0,24). To mylący skrót: po 0,3 s jesteśmy w okolicy pierwszego przejścia przez zero, a o wartości decyduje faza drgań, czyli częstość tłumiona.
- 3 Symulacja z $\dot{\alpha}$ wymuszonym na zero daje po 0,3 s $\Delta\alpha = 0,175^\circ$ zamiast $0,394^\circ$: różnica $0,22^\circ$.

Wynik: pominięcie członu $\dot{\alpha}$ zmienia odpowiedź ok. dwudziestokrotnie bardziej ($0,22^\circ$) niż różnica między modelem nieliniowym a liniowym ($0,010^\circ$).

Sprawdzenie: to dlatego linearyzacja numeryczna musi uwzględniać $\dot{\alpha}$: bez tego „walidacja” porównywałaby dwa różne samoloty. Przy okazji: oszacowanie z obwiedni pomyliło się co do znaku efektu, więc liczby, które dają się policzyć, lepiej policzyć ✓.

7

Błędne intuicje, których trzeba się oduczyć

× „Symulacja nieliniowa jest dokładniejsza niż model liniowy.”

Dokładniej całkuje równania, ale model sił może być tak samo niepewny. Dla małych zaburzeń oba modele dają to samo; różnica w spirali (część 4) pochodzi z drobnej niespójności modelu, a nie z nieliniowości.

× „Skoro symulacja daje gładkie wykresy, jest poprawna.”

Błąd znaku albo zamienione osie dają gładkie, przekonujące i całkowicie fałszywe wyniki. Poprawność pokazują testy: trym, bilanse energii, zgodność z modelem liniowym.

× „Mniejszy krok zawsze daje lepszy wynik.”

Po pewnym progu błąd całkowania jest dużo mniejszy niż błąd modelu i niczego już nie zmienia, a przy bardzo małym kroku rosną błędy zaokrągleń i czas obliczeń. Krok dobiera się do najszybszych modów i do częstotliwości regulatorów.

× „Kwaternion nie wymaga normalizacji, bo RK4 jest dokładny.”

Każdy integrator powoli wyprowadza kwaternion z jednostkowej sfery. Normalizacja po kroku jest tania i konieczna.

× „Monte Carlo znajdzie każdy groźny przypadek.”

Znajdzie typowe przypadki z przyjętych rozkładów. Zdarzenia rzadkie wymagają ogromnej liczby losowań albo analizy najgorszego przypadku; zdarzenia spoza modelu nie pojawią się wcale.

8 Zadania do przemyślenia

Te zadania wymagają więcej myślenia niż liczenia.

ZADANIA DO PRZEMYŚLENIA

5 zadań · ok. 1,5 godziny

- 1 Dwa samoloty pod jedną nazwą.** Lekcja 7 i symulator mają te same pochodne boczne, a różne mody spiralne ($-0,0191$ i $-0,0067/s$). Zaproponuj eksperyment numeryczny, który rozstrzygnie, czy przyczyną jest wybór osi, i przewidź jego wynik.
- 2 Przeciągnięcie w modelu.** Nasz model przeciągnięcia jest symetryczny i bez histerezy. Wymień trzy zjawiska z rzeczywistego przeciągnięcia, których symulator nie pokaże, i jak można by je przybliżyć.
- 3 Dlaczego autopilot bez automatu ciągu ciągnie do przeciągnięcia.** Ułóż prosty argument, że w zakręcie 60° przy stałym ciągu pętla wysokości działa jak sprzężenie dodatnie, i wskaż, które ograniczenie w autopilocie by to przerwało.
- 4 Krok symulacji i regulator.** Autopilot w symulatorze liczy sterowanie co $0,01$ s. Prawdziwy komputer pokładowy pracuje np. z 50 Hz, a serwo ma stałą czasową $0,05$ s. Jak to zamodelować i czego się spodziewać?

- 5 **Weryfikacja a walidacja.** Inżynierowie symulacji odróżniają weryfikację („czy dobrze rozwiązujemy równania”) od walidacji („czy to dobre równania”). Które z testów w tej lekcji są którymi i czego brakuje do walidacji?

▣▣▣ podstawowe   ▣▣▣ średnie   ▣▣▣ feynmanowskie

9 Sprawdź się

Odpowiedz w myślach, zanim rozwiniesz odpowiedź.

- 1 **Jakie 13 stanów ma symulator 6 DOF?**

Prędkość w osiach ciała (3), prędkość kątowna (3), kwaternion orientacji (4), położenie w NED (3).

- 2 **Skąd w równaniu prędkości człon $-\omega \times v_b$?**

Prędkość mierzymy w obracających się osiach ciała; to pochodna wektora w układzie obracającym się.

- 3 **Jak symulator trzyma samolot?**

Newtonem na α , δ_e , T z warunków $\dot{u} = \dot{w} = \dot{q} = 0$, z jacobianem z różnic skończonych.

- 4 **Dlaczego linearyzacja musi uwzględniać $\dot{\alpha}$?**

Bo inaczej gubi $M_{\dot{\alpha}}$, czyli część tłumienia modu krótkookresowego (ζ 0,60 zamiast 0,76).

- 5 **Jak odróżnić, czy różnica dwóch modeli pochodzi z nieliniowości?**

Sprawdzić, jak rośnie z amplitudą: nieliniowość daje różnicę rosnącą jak kwadrat amplitudy, niespójność modeli liniowo.

- 6 **Do czego służy Monte Carlo i czego nie potrafi?**

Do rozrzutu wyników przy losowych parametrach w całym zakresie; nie znajdzie zdarzeń bardzo rzadkich ani spoza modelu.

RÓWNANIA 6 DOF

$$\dot{\mathbf{v}}_b = (\mathbf{F}_a + \mathbf{F}_T)/m + R^T \mathbf{g} - \boldsymbol{\omega} \times \mathbf{v}_b$$

$$\dot{\boldsymbol{\omega}} = I^{-1}(\mathbf{M}_a - \boldsymbol{\omega} \times I \boldsymbol{\omega})$$

$$\dot{\mathbf{q}} = \frac{1}{2} \mathbf{q} \otimes (0, \boldsymbol{\omega}), \quad \dot{\mathbf{p}} = R \mathbf{v}_b$$

$$\alpha = \text{atan2}(w, u), \beta = \arcsin(v/V), \bar{q} = \frac{1}{2} \rho V^2$$

$$X = L \sin \alpha - D \cos \alpha + T, Z = -L \cos \alpha - D \sin \alpha$$

NARZĘDZIA

trym: Newton na (α, δ_e, T) , $\dot{u} = \dot{w} = \dot{q} = 0$

RK4: stateczny dla $\lambda \Delta t \gtrsim -2,79$, błąd $\propto \Delta t^4$

linearyzacja z $\dot{\alpha}$: $\dot{\mathbf{x}} = (I - \mathbf{bc}^T)^{-1} \mathbf{Ax}$

Monte Carlo: błąd $\sqrt{p(1-p)/N}$

zakręt: $n = 1/\cos \varphi$, opór indukowany $\propto n^2$

Do przeczytania

- **Obowiązkowo:** B. L. Stevens, F. L. Lewis, E. N. Johnson, *Aircraft Control and Simulation* (Wiley, wyd. 3), rozdz. 2-3: model samolotu, trym, linearyzacja i symulacja; wzorcowy przykład w kodzie.
- **Dla chętnych:** P. H. Zipfel, *Modeling and Simulation of Aerospace Vehicle Dynamics* (AIAA): części o symulacjach 5 i 6 DOF, w tym z obracającą się, kulistą Ziemią; tegoż autora *Building Aerospace Simulations in C++* o architekturze symulatorów.

Samolot jest złożony: od kwaternionu po autopilota, w jednym programie, który umie powiedzieć, kiedy prostsze modele kłamią. Kolejna część zamienia skrzydła na silnik: rakietą nie ma siły nośnej, która by ją stabilizowała, ma za to ciąg, który można obracać. Ta sama bryła sztywna i te same pętle sterowania, ale z masą, która znika w trakcie lotu.

Odpowiedzi

Zadania • część 1

1. Sześć stopni swobody to 12 stanów (3 położenia, 3 kąty, 3 prędkości, 3 prędkości kątowe). Orientację opisujemy jednak kwaternionem, czyli czterema liczbami związanymi więzem $|\mathbf{q}| = 1$. Stąd 13 liczb przy 12 niezależnych stanach.
2. $R^T[0; 0; mg]$ ma składową x równą $-mg \sin \theta = -1100 \cdot 9,81 \cdot 0,0743 = -802$ N. Nos jest w górę, więc ciężar „ciągnie” samolot do tyłu wzdłuż osi x . Równoważy ją prawie w całości składowa siły nośnej: siła nośna jest prostopadła do prędkości, a nie do osi x , więc ma składową $L \sin \alpha \approx mg \sin \alpha = 802$ N do przodu wzdłuż osi ciała (w locie poziomym $\theta = \alpha$). Ciąg równoważy opór.
3. Składowa z wyrażenia $-\boldsymbol{\omega} \times \mathbf{v}_b$ to $-(pv - qu) = qu = 5,5$ m/s². Żeby $\dot{w} = 0$, siły muszą dać $-5,5$ m/s², czyli dodatkową siłę nośną $0,56 mg$ (w górę, czyli w $-z$). Fizycznie: tor zakrzywia się z prędkością kątową q , a do tego potrzebna jest siła dośrodkowa mUq . Przeciążenie wynosi wtedy ok. 1,56 g.

Zadania • część 2

1. $C_{L,\max} = 4,94 \cdot 14 \cdot \pi / 180 = 1,21$. $V_s = \sqrt{2mg / (\rho S C_{L,\max})} = \sqrt{21\,582 / (1,225 \cdot 16,2 \cdot 1,21)} = 30$ m/s. W lekcji 4 przyjęliśmy $C_{L,\max} = 1,5$ (z kłapami) i $V_s = 27$ m/s; nasz model nie ma kłap.
2. Bo $\dot{w}$ dopiero liczymy z sił, a siły zależą od $\dot{\alpha}$, czyli od $\dot{w}$: równanie jest uwikłane. Rozwiązania: (1) człon z $\dot{\alpha}$ jest liniowy, więc można go przenieść na lewą stronę i rozwiązać układ liniowy dla $\dot{\mathbf{v}}_b$ (tak robi się w linearyzacji w części 3); (2) iteracja: policzyć siły z $\dot{\alpha} = 0$, wyznaczyć $\dot{w}$, policzyć $\dot{\alpha}$ i powtórzyć dwa, trzy razy. Trzeci, częsty w praktyce: modelować opóźnienie strumienia jawnie, np. jako dodatkowy stan z filtrem pierwszego rzędu.
3. Trym: $C_{L,w} = 4,94 \cdot 0,0744 = 0,367$, opór indukowany $0,367^2 / 18,4 = 0,0073$, razem $C_D = 0,037$. Przy $19,4^\circ$: $C_{L,w} = 1,21 - 1,5 \cdot 0,094 = 1,07$, indukowany $0,062$, przeciągnięcie $0,094$, razem $C_D = 0,19$, ok. pięć razy więcej. Samolot w przeciągnięciu szybko traci prędkość.

Zadania • część 3

1. Lot poziomy bez przechylenia i ślizgu jest symetryczny: przy $\beta = p = r = 0$ i $\delta_a = \delta_r = 0$ wszystkie siły i momenty boczne są zerowe z definicji modelu, więc $\dot{v} = \dot{p} = \dot{r} = 0$ automatycznie. Dla trymu w zakręcie albo z bocznym wiatrem trzeba by dołożyć δ_a , δ_r , φ i te równania.
2. $\Delta t < 2,79 / 12,5 = 0,22$ s. Stateczność to za mało: błąd RK4 rośnie jak Δt^4 , a przy $\lambda \Delta t = -2$ wynik jest stateczny, ale niedokładny. Krok 0,01 s daje $\lambda \Delta t = -0,125$, z błędem na krok rzędu 10^{-7} . Do tego regulatory pracują w tym samym kroku, a regulator cyfrowy z próbkowaniem 100 Hz zachowuje się prawie jak ciągły.
3. Bez: $\omega_n = 6,32$ rad/s, $\zeta = 0,60$. Z: $\omega_n = 6,28$, $\zeta = 0,76$. Częstość prawie się nie zmienia, tłumienie rośnie o jedną czwartą. Zgadza się to z lekcją 5: M_α działa razem z M_q jak tłumienie, a sztywność M_α pozostaje ta sama.

Zadania • część 4

1. $\frac{1}{2}(55^2 - 27,6^2) = 1131$ J/kg, co odpowiada $1131 / 9,81 = 115,3$ m. Zgodność z 115,8 m oznacza, że praca ciągu i oporu w sumie prawie się znosi: ciąg 1123 N i opór, który przy mniejszej prędkości maleje, ale

przy większym kącie natarcia rośnie. Manewr to w praktyce czysta zamiana energii kinetycznej na potencjalną.

2. Przeciążenie $n = 2$, opór indukowany $\propto C_L^2$ rośnie czterokrotnie: $4 \cdot 220 = 880$ N, czyli o 660 N. Szacunek: $1123 + 660 \approx 1780$ N. Ustalony zakręt w symulacji (po ok. 200 s) wymaga 1790 N: szacunek jest bardzo dobry, bo prawie całą dodatkową siłę nośną daje skrzydło. Wartość ok. 1620 N, którą widać w pierwszych 80 s, to jeszcze nieustalony stan: całka automatu ciągu dopiero narasta, a samolot powoli traci energię.
3. $1/0,0067 = 149$ s i $1/0,0191 = 52$ s. Sam mod spiralny: $20^\circ e^{-60/149} = 13,4^\circ$ i $20^\circ e^{-60/52} = 6,3^\circ$. Model liniowy prawie dokładnie odtwarza drugi wynik. W symulatorze przechylenie spada najpierw szybciej (do $16,7^\circ$ w 10 s), bo start z $\beta = 0$ nie leży na wektorze własnym spirali: przez pierwsze sekundy działa holendrowanie i narasta ślizg. Dalej spada już w tempie spirali: $16,7^\circ e^{-50/149} = 11,9^\circ$, wobec $11,7^\circ$ w symulacji.

Zadania • część 5

1. $z = (0,51 - 0,30)/0,04 = 5,25$; $P(Z > 5,25) \approx 8 \cdot 10^{-8}$. Przy 400 losowaniach spodziewana liczba takich przypadków to $3 \cdot 10^{-5}$: praktycznie zero. Monte Carlo nie wykryje zdarzeń tak rzadkich; tu wystarczy rachunek, bo granica jest znana (lekcja 4). Do tego w rzeczywistości położenie środka ciężkości nie ma rozkładu normalnego, tylko ograniczenia z instrukcji załadunku.
2. Błąd standardowy estymatora to $\sqrt{p(1-p)/N}$. Warunek $\sqrt{p(1-p)/N} = 0,2p$ daje $N = (1-p)/(0,04p) = 0,99/0,0004 \approx 2500$ losowań. Przy $p = 0,1\%$ już ok. 25 000: koszt rośnie odwrotnie proporcjonalnie do p .

Zadania do przemyslenia

1. 1. Pochodne z lekcji 7 dotyczą osi stateczności. W symulatorze trzeba więc: (a) przeliczyć prędkości kątowe ciała na osie stateczności (obrot o α_0 wokół osi y), policzyć z nimi C_l , C_n i obrócić momenty z powrotem; (b) przeliczyć tensor bezwładności: $I_{xz,b} = (I_{xx} - I_{zz}) \sin \alpha_0 \cos \alpha_0 = -102 \text{ kg} \cdot \text{m}^2$ (jeśli w osiach stateczności $I_{xz} = 0$).
2. Wynik (sprawdzony): samo (a) przesuw spiralę do $-0,0193/\text{s}$, samo (b) poprawia głównie mod przechylenia i holendrowanie; oba razem dają $-12,65$, $-0,58 \pm 3,04i$, $-0,0193$, czyli lekcję 7. Wniosek: przyczyną jest niespójność osi, a nie nieliniowość ani sprzężenie z ruchem podłużnym.
2. 1. Histereza: oderwany przepływ przylega z powrotem przy mniejszym kącie niż ten, przy którym się oderwał. Przybliżenie: dodatkowy stan „stopień oderwania” z dynamiką pierwszego rzędu (modele typu Goman-Khrabrov).
2. Asymetria: jedno skrzydło przeciąga się pierwsze (ślizg, obrót), co daje gwałtowne przechylenie i wejście w korkociąg. Przybliżenie: liczyć siłę nośną osobno dla kilku pasków skrzydła z lokalnym kątem natarcia (z p i β).
3. Spadek skuteczności sterów i trzęsienie (ang. *buffet*). Przybliżenie: współczynniki sterów zależne od α , szum w siłach powyżej α_s .
3. 1. Brak energii (zadanie 4.2) sprawia, że samolot opada. Pętla wysokości podnosi nos: kąt natarcia rośnie, opór indukowany rośnie, deficyt energii się powiększa, samolot zwalnia, potrzeba jeszcze większego C_L .
2. Przerwałoby to ograniczenie kąta natarcia (ochrona przed przeciągnięciem, jak w układach fly-by-wire z lekcji 8) albo ograniczenie przechylenia zależne od dostępnego ciągu, albo przejście pętli wysokości na pętlę prędkości (tryb zmiany poziomu lotu z lekcji 9): oddać wysokość, zachować prędkość.

4. 1. Regulator wywoływać co 2 kroki symulacji (próbkowanie 50 Hz, podtrzymanie zerowego rzędu), a serwo dodać jako stan z równaniem $\dot{\delta} = (\delta_{\text{zad}} - \delta)/0,05$, z ograniczeniem prędkości i wychylenia.
2. Oba elementy dodają opóźnienie fazowe: próbkowanie ok. $\Delta t/2 = 0,01$ s, serwo ok. 0,05 s. Przy pętli pochylenia o paśmie kilku rad/s to kilka do kilkunastu stopni zapasu fazy (lekcja 2.4 automatyki): tłumienie pętli wewnętrznych spadnie.
5. 1. Weryfikacja: zachowanie energii bez sił, $f = 0$ w trymie, zbieżność przy zmniejszaniu kroku, zgodność z modelem liniowym tego samego samolotu (to sprawdza kod, nie fizykę).
2. Walidacja wymaga porównania z rzeczywistością: z danymi z tunelu i z prób w locie (np. zarejestrowany mod krótkookresowy po impulsie sterem). Tego nasz kurs nie ma: model samolotu jest oszacowany, więc symulator jest zweryfikowany, ale nie zwalidowany.

Dynamika lotu · Lekcja 10: Symulacja 6 stopni swobody · Źródła: P. H. Zipfel, *Modeling and Simulation of Aerospace Vehicle Dynamics* (AIAA); B. L. Stevens, F. L. Lewis, E. N. Johnson, *Aircraft Control and Simulation* (Wiley, wyd. 3, rozdz. 2–3); model samolotu z lekcji 4–7, autopilot z lekcji 9. Wszystkie liczby policzone na nowo (tools/verify/l10.py).